

Uniwersytet Warszawski

Wydział Polonistyki

Katedra Językoznawstwa Ogólnego, Migowego i Bałtystyki

Jakub Pogonowski

Semickie podłoże językowe i kulturowe w greckim tekście listów Pawła z Tarsu w ujęciu konfrontatywnym z wczesnymi tekstami judaizmu

STRESZCZENIE

Niniejsza rozprawa stanowi próbę analizy greckiego korpusu pism Apostoła Pawła przez pryzmat języka i kultury hebrajskiej. Dotychczasowe ujęcia, koncentrując się zazwyczaj na dociekaniach z zakresu filologii greckiej i teologii, w niewystarczającym stopniu uwzględniają, naszym zdaniem, kontekst epoki oraz środowiska językowego, w jakim narodził się ruch wyznawców Jezusa. Niniejsza rozprawa wpisuje się w nurt badań nad Nowym Testamentem w kontekście judaizmu, choć w przyjętej tu interpretacji wolimy określać tego rodzaju wpływy jako kontekst hebrajski, co pozwala nam zawrzeć w jednym określeniu zarówno wpływy językowe, jak i kulturowe. Rozprawa zredagowana została na planie kompozycyjnym *Listu do Galacjan*, jednak analiza obejmuje również inne teksty korpusu Pawłowego, a także, w zależności od potrzeb analizy, inne teksty Nowego Testamentu, Biblii Hebrajskiej oraz istotne dla naszego wywodu teksty okresu drugiej świątyni oraz nieco późniejszą literaturę tannaitów.

Następujące po wstępie wprowadzenie ma na celu opis kontekstu społecznego i historycznego, w jakim pisał swoje listy Paweł z Tarsu. Rozdział ten podzielony został na trzy części, z czego pierwsze dwie stanowią rozważania oderwane od wątków językoznawczych i

filologicznych, które są głównym przedmiotem naszej analizy. Chodzi tu w szczególności o kontekst religijno-kulturowy, który pozwala opisać analizowane teksty w sposób odwołujący się do ówczesnych prądów myślowych oraz kwestii, które poruszane są w innych tekstach spisanych przez Judejczyków w okresie drugiej świątyni i czasach następujących bezpośrednio po nim.

W pierwszej części przedstawiony został ogólny obraz judaizmu drugiej świątyni wraz z charakterystyką poszczególnych stronnictw. Jako punkt wyjścia obierając klasyczną panoramę ówczesnych odłamów religijnych, przedstawiamy następnie nowsze badania, które różnic pomiędzy poszczególnymi grupami upatrują przede wszystkim w poglądach na to w jaki sposób praktykować Torę. Służy to ukazaniu centralnej roli Prawa Mojżeszowego we wszelkich formach religii Izraelitów w okresie drugiej świątyni, co wesprzeć ma także zamieszczoną tu argumentację podważającą zasadność tych odczytań pism Pawła, które zakładają zniesienie, unieważnienie bądź deprecjację praktyki przykazań zawartych w Torze. W tej części zawarty jest dodatkowo szczegółowy opis ukazujący pozabiblijną halachę jako wspólny komponent wszelkich nurtów judaizmu drugiej świątyni. Omówiona została zarówno innowacyjna natura poszczególnych rozstrzygnięć halachicznych, jak i powszechny charakter legislacji wykraczającej poza Torę. Rozważania te przygotowują grunt pod sformułowaną w rozprawie główną tezę, mówiącą iż *List do Galacjan*, wraz z omówionymi w pracy fragmentami innych pism należy traktować jako wypowiedzi podejmujące temat właściwej halachy, tj. nie tego czy, a raczej tego w jaki sposób należy praktykować to, co zostało nakazane przez Boga w Torze. Przekazując adresatom swój pogląd, tak jak inni współcześni Judejczycy (włączając w to Jezusa), Paweł podważa natchniony charakter halachy oponentów, zarzucając im innowacje wypaczające pierwotny zamysł Boga zawarty w Torze.

Druga część rozdziału wprowadzającego ma na celu naświetlenie zagadnień dotyczących tożsamości judejskiej w okresie drugiej świątyni, w szczególności w aspekcie dotyczącym definicji judejskości w kontraście do pozostałych narodów. Szczególnie istotna w tym zakresie jest idea nieczystości pogan, rozmaicie definiowana przez poszczególne nurty judaizmu, lecz stanowiąca punkt wspólny w postrzeganiu obcych przez ówczesnych Judejczyków. Optyka zakładająca nieczystość pogan wiąże się także z rozwojem halachy oddzielenia Izraela od narodów. Choć sama idea takiego oddzielenia w ograniczonym zakresie

jest obecna w Biblii Hebrajskiej, w okresie drugiej świątyni ma miejsce szereg innowacji halachicznych w tej materii. Naszym zdaniem to właśnie one są przedmiotem polemiki w wielu wypowiedziach Pawła tradycyjnie interpretowanych jako odnoszące się do legislacji biblijnej. Jak staraliśmy się to wykazać w kolejnych rozdziałach, apostoł sprzeciwia się w szczególności pogładowi, który wymaga od niebędących Judejczykami wyznawców Jezusa poddania się konwersji mającej uczynić z nich Judejczyków. Dyskusja obejmuje opis procedury konwersji ukazanej jako innowacja halachiczna okresu drugiej świątyni. Na fundamencie najnowszych badań przedstawiony został proces, który mając u podstaw halachę oddzielenia od pogan, doprowadził ostatecznie do uformowania idei konwersji mającej na celu usunięcie ich nieczystości i umożliwienie uczestnictwa w przymierzu Izraela, co z kolei zapoczątkowuje ustanowienie relacji z Bogiem. Z uwagi na fakt, iż w swoich listach Apostoł Paweł poświęca wiele miejsca rytuałowi obrzezania, rozdział ten zawiera również omówienie funkcji obrzezania w Biblii Hebrajskiej oraz zmian, jakie w tym zakresie widoczne są w okresie drugiej świątyni.

Rozdział wprowadzający kończy część przedstawiająca pokrótce metodologię językoznawczą zastosowaną w pracy. Opisane tu zostało środowisko językowe, w jakim powstawały teksty Nowego Testamentu oraz wpływ Septuaginty (LXX). Wpływ greckiego przekładu Biblii jest dla naszych rozważań szczególnie istotny, gdyż jego powstanie zaowocowało sytuacją, w której poszczególne wyrażenia hebrajskie w przekładzie na grekę zostały powiązane w tradycji judaizmu z ich źródłowymi odpowiednikami hebrajskimi w sankcjonowane zwyczajowo pary ekwiwalentów. Ma to istotne przełożenie na leksykografię NT, którego dzieła, choć spisane w grece, pozostają pod wpływem myśli hebrajskiej, nawet jeśli ma to miejsce w sposób pośredni, tj. przez greckie tłumaczenie hebrajskiego oryginału. W omówieniu metodologii rozprawy wspomniane zostały również zmiany, jakie w czasach współczesnych zaszły w leksykologii NT, przy czym dla niniejszej analizy szczególnie istotne jest posługiwanie się definicjami zamiast ekwiwalentów oraz konieczność szerszego uwzględnienia kontekstu w analizie semantycznej. Istotnym komponentem stosowanego w rozprawie opisu leksykograficznego jest również kryterium spójności semantycznej, zgodnie z którym tekst uznany za koherentny musi zawierać składniki semantyczne spajające jego poszczególne części. W ujęciu globalnym, mowa również o spójności semantycznej z całym

korpusem Nowego Testamentu, a także z kontekstem kulturowym Biblii Hebrajskiej oraz tematami podejmowanymi we współczesnej literaturze Judejczyków. Poszukiwania odczytań wzmacniających spójność semantyczną są w niniejszej rozprawie stałym motywem łączącym poszczególne rozdziały, zróżnicowane pod względem nawiązań do problematyki stanowiącej centrum wywodu.

Rozdział pierwszy obejmuje szczegółową analizę leksykograficzną pierwszej części *Listu do Galacjan* (1:1-2:15), a jej celem jest możliwie wyczerpujący opis jednostek językowych, które naszym zdaniem definiują główne płaszczyzny semantyczne. Kluczowym zadaniem realizowanym w niniejszym rozdziale jest określenie planów semantycznych, które posłużyły do zdefiniowania głównych tematów podejmowanych w tekście. Analiza *Listu do Galacjan* oparta została w znacznej mierze na narzędziach tekstologicznych obejmujących przede wszystkim problematykę kontekstu wypowiedzi i jej spójności kontekstualnej, co miało zapewnić nienarażoną na rozbieżności interpretację twierdzeń autora. Zabieg ten miał również na celu uniknięcie interpretacji, w których wypowiedzi Pawła interpretowane byłyby w sposób przypisujący mu podejmowanie kwestii nieobecnych w dyskursie religijnym okresu drugiej świątyni lub formułowanie wniosków sprzecznych z podstawowymi twierdzeniami zawartymi w Biblii Hebrajskiej.

W tej części rozprawy omawiane są kolejno cztery plany semantyczne odnoszące się do 1) *Dobrej Nowiny*, 2) relacji wertykalnej, 3) tradycji pozabiblijnej oraz 4) granicy między Izraelem a narodami. Tak określone plany semantyczne stanowią naszym zdaniem swego rodzaju szkielet, na którym zbudowany został cały *List do Galacjan*. Stanowią one jednocześnie narzędzie do ustalania znaczeń leksemów wieloznacznych w dalszej części pracy, zarówno we wspomnianym tekście, jak i innych pismach Pawła podejmujących podobną tematykę. Powtarzające się użycie wyrażen odnoszących się do powyższych planów semantycznych w Gal 1:1-2:14, pozwala nam szukać takich odczytań występujących w dalszej części tekstu, na których może opierać się spójność semantyczna całego przekazu. Dodatkowo, w trakcie analizy ukazane zostały wpływy języka hebrajskiego na grekę Pawła wraz z analizą ich podłoża z perspektywy ówczesnego środowiska językowego i kontaktów międzyjęzykowych. Wnioski w tym zakresie wskazują, że jeśli adresaci, do których zwraca się Paweł mieli zrozumieć subtelne,

lecz istotne dla treści przekazu odniesienia do języka hebrajskiego, musieli mieć oni jakąś kompetencję w tym zakresie.

W rozdziale drugim rozważania skoncentrowane zostały głównie wokół znaczenia kluczowych w tekstach Pawła jednostek językowych podzielonych na cztery grupy. Mowa tu głównie o leksemach tłumaczonych zwykle jako „usprawiedliwić”, „wiara”, „łaska” i „prawo”. Omówione zostały również leksemy pochodne, oraz charakterystyczna dla Pawła fraza przekładana tradycyjnie jako „uczynki Prawa”. Próbując ustalić poszczególne znaczenia omawiamy każdorazowo definicje hebrajskich leksemów, które w LXX przekładane są terminami greckimi będącymi przedmiotem analizy. Omówione zostały przypadki, gdy zastosowanie danego leksemu greckiego jako ekwiwalentu terminu hebrajskiego prowadzi do przesunięć semantycznych względem klasycznego uzusu greckiego. Tam, gdzie wnosi to nowe treści do analizy przywołane zostały wybrane teksty epoki.

W rozdziale drugim istotna część rozważań poświęcona została dokumentowi źródłowemu znanemu jako *4QMMT*. Jest to jedyny starożytny tekst, który zawiera wyrażenie będące ekwiwalentem kluczowej syntagmy tłumaczonej najczęściej jako „uczynki Prawa”. Z uwagi na fakt, że podejmujemy polemikę z poglądem większości badaczy, analiza semantyczna poprzedzona została szczegółowym opisem tekstu wraz z rozważaniami natury religioznawczej. Było to niezbędne do stworzenia właściwej definicji semantycznej omawianego zwrotu oraz do ustalenia, jakie implikacje niesie fakt, że Paweł czyni tę frazę centrum własnej argumentacji, podważającej racje swoich oponentów. W tej części opisu argumentujemy, że Paweł świadomie odniósł się do dokumentu, który z dużą dozą prawdopodobieństwa nie mógł być znany osobom niezaznajomionym z tradycją judaizmu. Biorąc pod uwagę opisane we wcześniejszej części pracy wpływy hebrajskiego w sferze leksykalnej, stoimy na stanowisku, że odbiorcy Pawła musieli mieć za sobą okres, w którym uczestniczyli w życiu synagogi, do pewnego stopnia poznając zarówno język hebrajski, jak i tradycję judaizmu. Gdyby było inaczej, należałoby uznać, że Paweł nie dostosował komunikatu do odbiorcy, bądź nie zależało mu na tym by zostać zrozumianym.

Ostatnia część rozdziału drugiego stanowi szczegółową analizę Gal 2:15-2:21. We fragmencie tym występują cztery jednostki językowe, które w opinii wielu badaczy nabrały u

Pawła wyspecjalizowanego znaczenia teologicznego, odmiennego od sposobu, w jakim były one używane w pogańskiej grece, LXX czy nawet NT. Naszym zdaniem konstatacje tego rodzaju są nieuzasadnione, toteż w tej części staramy się przedstawić odczytanie omawianych wersetów w oparciu o definicje ustalone wcześniej. Część *Listu do Galacjan* rozpoczynająca się od Gal 2:15 wymaga, naszym zdaniem, opisu dokładniejszego niż początkowy fragment, toteż dalszą część listu analizujemy niemalże werset po wersecie, ograniczając szczegółowość wywodu jedynie pod koniec tekstu, gdzie końcowe argumenty przeplatają się z mniej istotnymi dla nas wskazaniem ogólnymi.

Rozdział trzeci zajmuje się argumentacją Pawła w Gal 3-4, przy czym analiza ta, nie skupia się jak w poprzednich rozdziałach na wątkach językoznawczych, starając się raczej dociekać sensu wypowiedzi Pawła w kontekście jego poglądów religijnych. W dociekaniach tych wykorzystane zostały jednak definicje kluczowych leksemów ustalone w rozdziale czwartym, co stanowi praktyczne zastosowanie analizy językoznawczej, jakiej poświęcona została pierwsza połowa rozprawy. Poszczególne wyrażenia występujące w argumentacji apostoła analizowane są również pod kątem spójności semantycznej z czterema planami określonymi w rozdziale trzecim. Dysponując wnioskami w tym zakresie, jesteśmy w stanie zaproponować takie odczytania, które zakładają spójność wywodu opartą na tym, że w poszczególnych partiach tekstu powtarzają się komponenty semantyczne powiązane ze sobą. W analizie tekstu uwzględniamy także zjawisko synonimii poszczególnych wyrażień, co ma na celu ustalenie prawidłowych odczytań na bazie powtarzających się komponentów semantycznych. Dodatkowo, podjęta została próba zastosowania wniosków płynących z analizy argumentacji w Gal 3-4 do innych fragmentów pism Pawła, które wykazują zbieżność tematyczną i semantyczną. Ma to na celu ukazanie proponowanej przez nas interpretacji jako poglądu powtarzanego również w innych miejscach korpusu Pawłowego i oddającego ogólne stanowisko apostoła w omawianych kwestiach.

W rozdziale tym poddajemy również w wątpliwość klasyczne interpretacje stwierdzające, iż osiem argumentów zawartych w tej części stanowi wytłumaczenie przez Pawła powodów, dla których Tora nie obowiązuje wyznawców Jezusa. Podstawą naszej argumentacji jest fakt, że według naszej analizy tematem listu bynajmniej nie jest kwestia obowiązywania Prawa, a zagadnienie to nie pojawia się we wcześniejszej części *Listu do*

Galacjan, według interpretacji przedstawionej we wcześniejszej części pracy. Wnioski w tym zakresie wspierają ustalone przez nas definicje jednostek językowych opisanych w rozdziale czwartym, które pozwalają nam na osadzenie argumentacji Pawła w kontekście obecnej w judaizmie drugiej świątyni debaty dotyczącej możliwości i zasad uczestnictwa narodów w przymierzu Izraela. Poszczególne argumenty przeanalizowane zostały w sposób szczegółowy, wraz z argumentacją uzasadniającą pogląd o błędnym ich odczytaniu w większości dotychczasowych ujęć. Wywód uzupełniony został ponadto tabelami ukazującymi relacje semantyczne pomiędzy poszczególnymi częściami wywodu oraz dwoma ekskursami, zawierającymi analizę *Listu do Filipian 3* oraz *Listu do Rzymian 4*. Ich głównym celem jest ukazanie interpretacji analizowanych fragmentów przez pryzmat ustaleń poczynionych w ramach rozprawy.

W rozdziale czwartym omówiony został końcowy fragment *Listu do Galacjan*. W tej części, podobnie jak w rozdziale trzecim, tekst analizowany jest pod kątem spójności z poprzednimi częściami. Według naszej interpretacji, stwierdzenia padające w tej części można interpretować jako lapidarne powtórzenie poszczególnych argumentów w Gal 3-4. Potwierdza to poszczególne odczytania zaproponowane w toku wcześniejszego wywodu. Ponadto, stwierdzenia pojawiające się w tej części pozwalają na pewne wnioski w zakresie tego, jakie konkretnie sytuacje miały miejsce wśród adresatów Pawła oraz możliwej tożsamości osób, z którymi polemizuje apostoł. Rozdział ten w stopniu dużo mniejszym niż poprzednie zawiera interpretację językoznawczą, skupiając się na analizie religioznawczej. Głównym zadaniem tego rozdziału jest przedstawienie odczytań, które potwierdzają tezę o tym, że hebrajskie wpływy kulturowe stanowią niezbędny pryzmat pozwalający na uchwycenie istoty wywodów apostoła.

Pracę zamyka rozdział podsumowujący ustalenia poczynione w pracy oraz przedstawiający dalsze perspektywy badawcze. Proponowane w niniejszej rozprawie interpretacje posłużyły ponadto jako podstawa autorskiego tłumaczenia *Listu do Galacjan*, które wraz z parafrazą stanowi załącznik do niniejszej pracy. Biorąc pod uwagę fakt, że znaczenie poszczególnych wypowiedzi jest silnie uzależnione od kontekstu sytuacyjnego, uznaliśmy, że wskazane jest sporządzenie parafrazy wykorzystującej ekwiwalencję dynamiczną pozwalającą na szersze uwzględnienie tegoż kontekstu w tekście tłumaczenia.

Jednocześnie jednak, przedstawione zostało także tłumaczenie zachowujące ekwiwalencję formalną i niezawierające wykraczających poza warstwę tekstualną ustaleń przyjętych w ramach analizy przeprowadzonej w tej pracy. W rezultacie, korzystając z tłumaczenia czytelnik może jednocześnie zapoznać się z naszą interpretacją poszczególnych fragmentów. Ponadto, zaproponowana parafraza ma na celu połączenie poszczególnych części wywodu i wyjaśnienie znaczenia wypowiedzi, które w obecnych tłumaczeniach nie wykazują, naszym zdaniem, wystarczającej spójności z całością wywodu.

Zarówno z uwagi na tematykę, jak i wykorzystaną metodologię, rozprawa niniejsza sytuuje się w kręgu badawczym dwóch dyscyplin – religioznawstwa oraz lingwistyki. Jej interdyscyplinarny charakter otwiera jednak także inne pola badawcze związane z tekstologiczną analizą kanonu religijnego, z historiografią oraz socjologią i antropologią kontaktów językowych i kulturowych starożytnego wschodu, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru Morza Śródziemnego. Tak szeroko zakrojone podstawy interpretacji judeochrześcijańskiego dziedzictwa kulturowego pozwalają, w przekonaniu autora, ujmować całość tego dorobku jako swoiste kontinuum cywilizacyjne, którego różne nurty i refleksje są nadal obecne w humanistycznej debacie naukowej.